

Р. С. Чорний
 академік АЕН України
 м. Тернопіль

ПРОСТОРОВА ОРГАНІЗАЦІЯ СУСПІЛЬСТВА ЯК ДЕТЕРМІНАНТ ФОРМУВАННЯ ЯКІСНО-КІЛЬКІСНИХ ХАРАКТЕРИСТИК ТРУДОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ

Формування, використання та розвиток трудового потенціалу як сукупності якісно-кількісних характеристик, якостей та можливостей окремої людини чи сукупного працівника, що формує, реалізовує чи акумулює для реалізації у майбутньому резерв праці відбувається у конкретному просторовому вимірі. Просторові характеристики трудового потенціалу розкривають особливості останнього через призму території, часу та умов розвитку.

Дослідження просторових характеристик трудового потенціалу безпосередньо пов'язане із питаннями територіальної організації господарства та територіальної системи розселення населення. Як зазначає А. Е Крупко, територіальність є основною якістю населення та розселення, як частини географічного простору; територіальність проявляється через територіальну диференціацію [2].

Згідно даного наукового підходу, при дослідженні зв'язків в процесі розгортання форм людської діяльності, найважливішим є визначення меж ареалів, їх форм та розмірів, міри територіального тяжіння центрів різноманітних ареалів; особливого значення набуває визначення міри центральності чи периферійності населення (розселення). Ареали людської діяльності і всі види руху населення складають зміст поняття територіальна організація населення. У зв'язку із цим, формами територіальної організації населення визначаються окремі житла із ареалами життєдіяльності населення, групи окремих жител з ареалами життєдіяльності населення і райони різного рангу (від нонорайонів до районів обласного рангу).

Оскільки будь-які елементи економічної системи у геопросторовій системі координат мають певний стан

розподілу, важливим є дослідження співвідношень такого розподілу, зокрема, між територіальною організацією населення та територіальною організацією господарства. Так, Алаєв Є. Б., розглядаючи розміщення як конкретний стан розподілу явищ по території, пропонує для означення розміщення людей і поселень використовувати термін розселення. Поселення (населений пункт) згідно автора, є територіально цілісний і компактний ареал концентрації населення з усіма необхідними умовами і облаштуваннями для життя, праці, відпочинку людей [1].

Поселення як економіко-географічний об'єкт та основна одиниця спостереження в економіці населення є одночасно місцем розміщення підприємств і установ — безпосередньої сфери прикладання праці.

Очевидно, що розселення населення по території є практично завжди нерівномірним, і така нерівномірність є у відповідні періоди часу як причиною, так і наслідком просторових відмінностей у освоєнні території. Просторові відмінності проявляються як у диференціації величини трудового потенціалу у межах тої чи іншої просторової форми організації суспільства, так і у щільності та диверсифікації структури місць прикладання праці у відповідні періоди часу.

Між територіальними системами виробництва і розселення існує тісний взаємозв'язок і взаємообумовленість. Система населених пунктів, що виникла під впливом тих чи інших економічних факторів, у певний момент часу виступає одним із ключових факторів, що впливає на розвиток та розміщення нових виробництв.

Як зазначає Пітюренко Ю. І., системи виробництва і розселення розвиваються в діалектичній єдності і проти-

річчі. Єдність виявляється у тому, що виробництво не може розвиватися без розселення, а розселення — без виробництва. Характер розміщення продуктивних сил і особливості їх концентрації на тій чи іншій території є основними факторами, що впливають на формування системи розселення, але новоутворені міста і системи розселення, у свою чергу, спричиняють великий вплив на розміщення і розвиток нових виробництв, розширення існуючих підприємств [3].

В свою чергу, діалектичне протиріччя полягає, з одного боку, у тому, що виробництво та характер його розміщення змінюється більш динамічно, ніж форми розселення, яким притаманна певна консервативність, а, з іншого, — у тому, що концентрація виробництва на певній стадії не узгоджується із соціальними і природоохоронними інтересами, що проявляється у погіршенні життєвого середовища, а, отже, і у зміні системи розселення.

Розселення населення слід розглядати як інтегральну частину територіальної структури господарства, оскільки щільне взаємопроникнення розселення та територіальної організації виробництва не дозволяє виокремити обидва елементи порізно.

Наочною ілюстрацією такого взаємопроникнення та, фактично, проявом становлення просторових форм організації трудового потенціалу є розгляд останнього через призму цивілізаційного розвитку.

Так, еволюція процесу становлення господарства від його первинного, аграрного, індустріального до постіндустріального типу, віддзеркалює взаємопов'язану еволюцію процесу розселення та формування просторових форм концентрації трудового потенціалу.

Раннім етапам розвитку людства притаманні примітивні риси господарства, яке визначається як привласнюючи господарство. Збиральництво, рибальство та полювання як ключові форми матеріальної бази функціонування тогочасного людства, зумовлюють чітку залежність останнього від природного фактора та носять причинно-наслідковий характер щодо руху племен у пошуках нових та неосвоєних територій для поживи. У зв'язку із постійним переміщенням племен та їх відносно малою чисельністю у масштабах світового простору, не можна вести мову про існування постійних поселень, оскільки відсутні об'єктивні підстави для осілості (табл. 1).

Таблиця 1

Взаємозв'язок розселення населення та територіальної організації господарства*

Тип господарства	Домінуючий фактор господарювання	Основна характеристика господарювання	Тип розселення	Характерні особливості територіальної організації населення
Привласнюючий	Природний	Наявність примітивних форм господарського освоєння території за посередництвом рибальства, полювання		Дуже низька щільність населення (не більше 1 чол. на 1 км ²) та відсутність постійних поселень. Домінантною характеристикою є залежність від природного фактора — наявності питної води, готових природних продуктів харчування, прилаштувань до житла.
Аграрний	Природо-ресурсний	Переважає у структурі зайнятості-виробництва сільського господарства з такими ключовими галузями як рослинництво та тваринництво	Постійний землеробський Кочовий тваринницький	Розмір та густота постійних землеробських поселень перебуває у чіткій залежності від природних умов, сприятливих для рослинництва. Щільність населення складає від 10 до 100 чол. на 1 км ² . Посилення концентрації населення поєднується із його досить низькими міграційними характеристиками. Відсутність постійних поселень за кочового тваринницького типу розселення трансформується в ході еволюції у появу тимчасових сезонних поселень та зростання щільності населення до 10 чол. на 1 км ² .
Індустріальний	Ресурсно-виробничий, трудовий (наявність та кваліфікація трудових ресурсів)	Переважає в структурі зайнятості та виробництва продукції промисловості та будівництва	Постійний (у містах та їх агломераціях)	Внаслідок швидкого розвитку промисловості зростає концентрація населення в містах та їх агломераціях, посилюються масові потоки постійних переселенців (з сільської місцевості у міста, приміські зони). Зростають масові маятникові трудові міграції в міських агломераціях, які перевершують постійні переселення. Щільність населення — до 1000 чол. на 1 км ² в найбільш урбанізованих районах. Ключовим чинником концентрації населення виступають соціально-економічні умови, зручність транспортних зв'язків.
Постіндустріальний	Людський	Переважає в структурі зайнятості та виробництва продукції сфери послуг	Постійний (агломерації, мегаполіси)	Інтенсивний розвиток сфери обслуговування обумовлюється високою концентрацією населення на території (як правило не менше 50 чол. на км ²) та перетворює населення у ключовий ресурс розвитку економіки. Характерною особливістю є скорочення кількості зайнятих у первинному та вторинному секторах економіки, деконцентрація виробництва, скорочення площ та абсолютних масштабів впливу на природу. Висока концентрація населення поєднується із високою міграційною активністю.

* Розроблено автором на основі [4]

Перехід від привласнюючого до аграрного типу господарювання ознаменував істотний прорив в площині територіальної організації населення. Переважання у структурі «зайнятості-виробництва» аграрного типу господарювання первинного сектора економіки — сільського господарства, пов'язаний із виникненням двох типів територіальної організації населення. Перший, пов'язаний із обробітком землі та в силу власної специфіки узалежнений від земельних ресурсів, — постійний, а другий — обумовлений розвитком тваринництва та необхідністю переміщення людей по території освоєння стадами тварин нових кормових площ, — кочовий. Незважаючи на істотний прорив у сфері освоєння господарства та налагодження більш сталих просторових форм організації населення та місць прикладання його праці, для тогочасної територіальної організації населення притаманна досить висока розосередженість населення та його подальша залежність від природо-ресурсного фактора.

Наслідки промислової революції XVII-XVIII ст., що проявилися у домінуванні індустріального типу господарства з переважанням у структурі зайнятості та виробництва промисловості та будівництва, супроводжувалися розселенням населення на території освоєння промислового та ресурсного (сировинного) потенціалу. Промисловий розвиток зумовив значні трансформації у просторовому аспекті організації населення, що насамперед проявилися у зростання концентрації трудового потенціалу у містах та численних міських агломераціях.

Зворотній тип взаємозв'язку між розміщенням виробництва та територіальною організацією населення можемо спостерігати з другої половини XX ст. із переходом на якісно новий тип господарювання — постіндустріальний. Домінування сфери послуг у структурі виробництва та зайнятості виступає і як наслідок, і як причина нової мегаконцентрації населення. Розселення населення на даному етапі виступає більшою мірою вже не як остаточний наслідок,

а як причина розвитку господарства — просторово економіка зосереджується у найбільш заселених і освоєних територіях. Високотехнологічний розвиток економіки на основі впровадження передових досягнень науково-технічного прогресу та організаційних інноваційних рішень сприяє концентрації трудового потенціалу не лише у великих містах із розвиненою інфраструктурою але і у системі поселень, що розміщуються у зоні впливу великих міст. Така деконцентрація є вагомим ланкою процесу активізації соціально-економічного розвитку периферійних регіонів та значним резервом запобігання негативним наслідкам надмірної концентрації населення та економічних об'єктів у межах величезних агломерацій.

Отож, розуміння вищенаведених цивілізаційних характеристик процесу становлення просторової організації суспільства загалом та територіальної організації населення у його взаємозв'язку із процесами розвитку економіки є важливим елементом до з'ясування причинно-наслідкових характеристик просторових форм концентрації трудового потенціалу у сучасних умовах.

Література

1. Алаев Э. Б. Экономико-географическая терминология / Э. Б. Алаев. — Москва : Издательство «Мысль», 1977. — 199 с.
2. Крупко А. Э. Теоретические аспекты изучения территориальной организации населения и расселения / А. Э. Крупко. — Вестник Воронежского государственного университета. — 2002. — № 1. — С. 65–69.
3. Питюренько Е. И. Системы расселения и территориальная организация народного хозяйства / Е. И. Питюренько. — Киев : Наук. Думка, 1983. — 140 с.
4. Симагин Ю. А. Территориальная организация населения : учебное пособие для вузов / Ю. А. Симагин. — ИТК «Дашков и К⁰». — Москва. — 2005. — 243 с.